

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK
Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Katedra Filologii Klasycznej
Zakład Latynistyki i Językoznawstwa
ul. Pomorska 171/173
90-236 Łódź
e-mail: krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com; ktw@uni.lodz.pl

WĘGRA — DAWNY HYDRONIM JAĆWIEŃSKI

Słowa tematyczne: Jaćwiegowie, język jaćwiewski, onomastyka jaćwiewska, hydronimia bałtycka, słownik polsko-jaćwiewski, depalatalizacja sonantów miękkich

Przedmiotem niniejszego artykułu są rozważania na temat bałtyckiej genezy hydronimu *Węgra* (początkowo *Wągra*, obecnie *Węgierka*), z którego ponowiono ojkonim *Węgra* (dawniej *Wągra*). Rzeka (o długości 43 km) jest prawym dopływem Orzyca, mającym swe źródła na obszarze Wzniesień Mławskich, a uchodzącym do Orzyca opodal wsi Młodzianowo. Nad środkowym biegiem tej rzeki leży wieś o nazwie *Węgra* (gm. Czernice-Borowe, pow. przasnyski, woj. mazowieckie), istniejąca już w początkach XV w. Pierwszy zainteresował się nazwą własną *Węgra* onomasta K. Zierhoffer (1957, s. 375), który, nie potrafiąc wyjaśnić jej genezy, ograniczył się do krótkiego komunikatu, że w jego mniemaniu mazowiecka nazwa miejscowa pozostaje niejasna. Autor sygnalizował w przytoczonej atestacji rzekę o tej samej nazwie, ale nie rozważał zagadnienia, która z nazw (wodna czy miejscowa) była pierwotna. W niniejszej pracy postaram się przedstawić dotychczasowe badania i moje własne przemyślenia dotyczące prawdopodobnej genezy nazwy wodnej.

1. ATESTACJA ŹRÓDŁOWA DLA NAZWY MIEJSCOWEJ I WODNEJ

1.1. Nazwa miejscowa: *Wangra* 1426 MKsM I nr 266; de *Wangra* 1426 MKsM I nr 306; *Wangra* 1428 MKsM I nr 602; de *Vągra*, in villa *Wągra* 1435 Zakr II nr 1362; in *Vangra* 1494 MMAH XVIII nr 167; *Vengra* 1530 AKH X 384; *Węgra* 1567 ŹDz XVI 340; *Węgra* 1827 Tab II 258; *Węgra* 1893 SG XIII 256.

1.2. Nazwa wodna: super fluvio *Wangra* 1426 MKsM I 42 nr 266; *Wangra* 1427 MKsM II 64 nr 419; *Wągrze* (loc.) 1552 MRP V-1 224 nr 1419; *Węgrą* (instr.) 1565 LuMaz II 12; *Węgra* 1565 LuMaz II 15; *Węgrze* (loc.) 1565 LuMaz II 16; *Węgrze* (loc.) 1617–20 LuMaz I 65, 74; *Węgierka* a. *Mrówka* 1893 SG XIII 250; *Węgierka* a. *Mrówka* a. <*Węgra*> 1965 HW 209.

2. INTERPRETACJA ETYMOLOGICZNA NAZWY MIEJSCOWEJ/WODNEJ

K. Zierhoffer (1957, s. 375) uznał północnomazowiecką nazwę miejscową *Węgra* za niejasną i zrezygnował z jej etymologicznego objaśnienia. I. Bajerowa (1957, s. 307–308) potraktowała toponim *Węgra* jako nazwę pierwotnie dzierżawczą, powstałą w wyniku petryfikacji dopełniacza liczby pojedynczej rodzaju męskiego imienia *Węgier*, opartego jakoby na powszechnie znanym etnonimie. Autorka nie rozważała relacji zachodzącej pomiędzy nazwą miejscową a homonimiczną nazwą wodną, ale zaproponowana przez nią etymologia nie pozostawia raczej wątpliwości, że badaczka uznała ojkonim za podstawowy i pierwotny w stosunku do hydronimu.

Z. Babik (2001, s. 302) odrzucił nawiązanie do nazwy etnicznej *Węgier* (pl. *Węgrzy*), argumentując swoje stanowisko m.in. tym, że nazwa jednostkowa etnonimu w okresie staropolskim brzmiała *Węgrzyn*. Krakowski onomasta założył sekundarny charakter nazwy miejscowej, opowiedziawszy się stanowczo w rozważaniach nad prymarnością nazwy za „pierwotnym, raczej izolowanym hydronimem *Węgra*”, który należy etymologicznie objaśnić jako ‘kręta, wijąca się [rzeka]’. Babik uznał, że ojkonim *Węgra* został ponowiony od nazwy rzeki (a nie odwrotnie). Ten sam autor doszedł do wniosku, że nazwę wodną *Węgra* (dawniej *Wągra*) należałoby „wyprowadzić od niepoświadczonego przymiotnika **wungra-*” (Babik, 2001, s. 302).

Zarówno rozumowanie Babika, jak i sugerowane przezeń objaśnienie etymologiczne nazwy wodnej *Węgra* uważam — co pragnę od razu podkreślić — za poprawne i przekonujące. Warto w tym miejscu przytoczyć krótkie uzasadnienie podane przez krakowskiego badacza:

Etymologicznie chodziłoby o przymiotnik na **-r-* od pierwiastka **weng-* ‘wić się, kręcić się’ (zob. IEW 1148–9), choć dalszej dyskusji wymagałby nieoczekiwany stopień wokaliczny **-u-*. Wyraz dałby się zinterpretować jako postać z nieoczekiwaną, ale spotykaną w bałtosłowiańskim wokalizacją sonantu w postaci **-un-* (obok regularnego **wingra-*, p. WIAR), lub wręcz wykojenie tej ostatniej postaci spowodowane sąsiedztwem wargowej. Postaci **wungr-* w apetywach chyba nie stwierdzono (Babik, 2001, s. 302).

W konkluzji artykułu hasłowego WĘGRA krakowski lingwista stwierdza wyraźnie, że „[c]harakter tej nizinnej rzeki przemawia za takim objaśnieniem”, ale zarazem odnotowuje „brak bezpośrednich poświadczeń przymiotnika w historycznych językach” (Babik, 2001, s. 302). Ta ostatnia uwaga, choć słuszna, wymaga dalszego uzupełnienia i komentarza.

3. JAĆWIĘSKA DEPALATALIZACJA SONANTÓW MIĘKKICH W POZYCJI PO FONEMIE LABIALNYM

W językach bałtyckich jest poświadczona postać przymiotnika **wingras*, utworzona za pomocą sufiksu **-ra-* (< ie. **-ró-*) od pierwiastka ie. **weng-* ‘giąć (się), krzywić (się)’ (Fraenkel, 1965, s. 1223; Rix, 2001, s. 682; Smoczyński, 2007, s. 734–735, s.v. *véngti*; Trautmann, 1923, s. 350–351), występującego zgodnie z zasadami słowotwórstwa indoeuropejskiego na stopniu zanikowym **wing-* (< ie. **ung-*), por. lit. *vingrùs*, dawne *vingras* adi. ‘kręty’, metaforycznie ‘pokrętny, wykrętny’, *vingris* m. ‘wygięcie, zakręt’, łot. (< kuroń.) *viņgrs* adi. ‘żwawy, prędkie, giętkie, niełamiący się, zręczny’, stprus. *wīngriskan* acc. sg. f. ‘wykręt, oszukaństwo’ (Karulis, 1992, s. 534; Mažiulis, 1997, s. 242; Smoczyński, 2007, s. 735; Trautmann, 1923, s. 350–351). W językach wschodniobałtyckich funkcjonują też inne formy utworzone na stopniu redukcji, np. lit. *vingis* m. ‘skręt, zakręt, obejście, objazd; zwój’, *ùpès vingis* ‘zakręt rzeki’ (Smoczyński, 2007, s. 735), *vingiúotas* adi. ‘kręty’, *vingiúoti* ‘wić się, zwijać się, skręcać się’, *ùpè vingiúoja* ‘rzeka wije się’, *vinguriúoti* ‘zakręcać się, skręcać się, wić się; machać, merdać (ogonem)’, *upēlis vinguriúoja* ‘rzeczka wije się’ (Kalēda, Kalēdiene, Niedzviecka, 1991, s. 542–543).

Można się zgodzić z opinią Z. Babika, że bałtycka postać zanikowa **wungr-* nigdzie nie została zarejestrowana, co jednak w żadnym stopniu nie obniża wartości etymologii ani też — jak to postaram się wykazać poniżej — nie podważa wyvodu nazwy wodnej od przymiotnika bałt. **wingras* adi. ‘kręty’. Istniał bowiem niegdyś język zachodniobałtycki, w którym nastąpiła regularna depalatalizacja sonantów miękkich. Zmiana ta nastąpiła mianowicie w wymarłym języku jaćwięskim¹.

¹ W niniejszej pracy konsekwentnie używam terminów: *Jaćwięgowie*, *jaćwięski język*, podążając za ustaleniami J. Nalepy (1964), przyjętymi stopniowo przez badaczy różnych specjalności (m.in. Dobrosielska, 2010; Giełżyński, 2001; Ochmański, 1970, s. 197–205; Okulicz-Kozaryn, 1983; Popowska-Taborska, 1990, s. 299 [2010, s. 37]; Witczak, 1989, s. 339–342; Wyszkowski, 1985: 9–10) i skodyfikowanymi w „Encyklopedii językoznawstwa ogólnego” (Polański (red.), 1999, s. 72, 267). W literaturze przedmiotu (zwłaszcza dawniejszej) spotykamy także odmienne terminy określające lud i zajmowane przezeń terytorium: *Jaćwingi*, *Jaćwingowie*, *Jadźwingi*, *Jadźwingowie*, *Jaćwież*. Badacze stosują także rozmaite formy przymiotnika odnoszącego się do wymarłego ludu bałtyckiego: *jaćwięski*, *jaćwięski*, *jaćwiński*, *jadźwiński*, traktując je niekiedy jako wariantowe (Jurkowski, 1999, s. 267). Formy *Jaćwiegi*, *Jaćwięgowie*, *Jaćwież*, *jaćwięski* są w powszechnym użyciu w dobie współczesnej. Historyk G. Białuński (2006, s. 57) podkreśla, że „powszechność w polskiej historiografii zyskały zwłaszcza propozycje językoznawcze, np. nazwa Jaćwięgowie czy Połeksanie”. Stosowaną w niniejszej pracy formę *Jaćwięgowie* zaadaptowali nie tylko historycy, ale także archeolodzy, językoznawcy, dziennikarze, chociaż nie wszyscy uznali argumentację J. Nalepy za wystarczającą. Lingwista L. Bednarczuk (1999, s. 144–145) stosuje tradycyjną formę *Jaćwing*, pl. *Jaćwingowie*, chociaż doskonale zdaje sobie sprawę, że regularna i historycznie uzasadniona jest w języku polskim

W zachowanych resztkach leksyki jaćwieskiej obserwujemy wielce charakterystyczny proces fonetyczny, poświadczony w słowniczku polsko-jaćwieskim, noszącym tytuł „Pogańskie gwary z Narewu” (dalej: PGN)², a niezależnie — w mowie Sudowów sambijskich, czyli Jaćwiegów, którzy poddali się pod władzę Krzyżaków i za ich przyzwoleniem osiedli na terenie Sambii (Dobrosielska, 2010, s. 116–123).

Z. Zinkevičius, znakomity lingwista i dialektolog litewski, pierwszy edytor słowniczka polsko-jaćwieskiego (Zinkavičius, 1984, s. 3–29; Zinkevičius, 1985, s. 61–82, 184–194; 1992, s. 99–133), zwrócił uwagę na zjawisko fonetyczne, które nie pojawia się w innych dobrze znanych językach bałtyckich, tj. w litewskim, łotewskim i staropruskim. Chodzi mianowicie o proces depalatalizacji sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym *w-*. Glosy bałtyckie, odnotowane w „Pogańskich gwarach z Narewu”, dwukrotnie demonstrują zmianę *wulC-* < bałt. **wilC-*:

3.1. jaćw. *wulk* ‘wilk’ (PGN 25), vs. lit. *vil̃kas* m., łot. *vilks* m., stprus. *wilkis* m. ‘wilk, *Canis lupus* L.’ < bałt. **wilkas* < bsł. **wł̃kas* < ie. **wł̃k^wos*, por. stind. *vřkah* m. ‘wilk’, csł. *vl̃k̃k̃*, czes. *vlk*, ros. *волк*, pol. *wilk*, goc. *wulfs* m. ‘ts.’ (IEW, 1959, s. 1178; Karulis, 1992, s. 530; Smoczyński, 2007, s. 752–753);

3.2. jaćw. *wuld* ‘chcieć’ (PGN 3) vs. lit. *viltis* ‘spodziewać się, mieć nadzieję’, łot. *vilt* ‘oszukiwać, zwodzić’ (< bałt. **wiltēi* < **wł̃tēi*), stprus. *prawilts* ‘zdradzony’, por. formacje werbalne na stopniu pełnym: lit. *vēlti*, łot. *vēlēt* ‘pragnąć’ (Karulis, 1987, s. 138; 1992, s. 532–533; Smoczyński, 2007, s. 755; Zinkevičius, 1992, s. 122).

Wkrótce po opublikowaniu „Pogańskich gwar z Narewu” zwróciłem uwagę, że proces depalatalizacji sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym *w-* został zarejestrowany już w XVI w. przez Jana i Hieronima Maleckich w mowie Sudowów sambijskich, czyli Jaćwiegów, którzy w XIII w. zostali przesiedleni na Sambię (Witczak, 1989, s. 340–342). O tym procesie fonetycznym świadczy następujące zestawienie:

3.3. jaćw. *wurszajtis* ‘starzec-kapłan ofiarujący kozła’ według doniesienia J. i H. Maleckich (Kamiński, 1953, s. 126) = lit. *viršaitis* m. ‘wójt, naczelnik, starszy we wsi’, łot. (dawne) *virsaitis* m. ‘wójt’ (Karulis, 1992, s. 538).

„[p]ostać Jaćwieg, dziś już nieznaną”. Forma ta została utrwalona — jak sam stwierdza — „w dawnej literaturze”, w polskiej antroponimii (nazwisko *Jaćwieg*, *Jaćwieg*, poświadczone 26 razy) i toponimii. Przymiotnik *jaćwieski* został odnotowany w XV w. w nazwisku mieszkańca Wizny Jakuba Jaćwieskiego: *Iacobo Iathvyenski* (= *Iacobo de Iatwyagy*, SSNO II, s. 467).

² Słowniczek polsko-jaćwieski nie zachował się w oryginale, a jedynie w odpisie dokonany przez niejakiego Waczesława Jurewicza Zinowa, młodego mieszkańca białoruskiego miasta Baranowicze. Odpis ów od nazwiska znalazcy i jednocześnie kopisty nazwano w literaturze przedmiotu „słowniczkiem Zinowa” (termin zaproponowany przez L. Bednarczuka); por. Sudnik (1987, s. 245).

Wyrazy wymienione w punkcie 3.3. wywodzą się z jednolitego archetypu bałtyckiego, który stanowi derywat urobiony od apelatywu bałtosłowiańskiego *viršus m. ‘wysokość, wierzchołek, szczyt’ < pie. **wrsu-* (IEW, 1959, s. 1151–1152; Trautmann, 1923, s. 362), por. lit. *viršùs* m. ‘wierzch czegoś, wierzchołek, pokrywa’, łot. *viršus* m. ‘wierzch, wierzchnia lub górna część’ (Smoczyński, 2007, s. 759), stcsł. *врѣхъ, врѣхъ*, czes. *vrch* ‘wierzch, szczyt’, ros. *верх*, pol. *wierzch* (< psł. **vr̥xъ* m. ‘wierzchołek, szczyt’, zob. Derksen, 2008, s. 538). Dalszy jego odpowiednik indoeuropejski występuje z przyrostkiem *-*kā* w językach italskich, por. łac. *verruca* f. ‘brodawka piersiowa, sutek; wzgórze’ < *vorsū-kā f. ‘wzniesienie, wzgórek’ < pie. **wrsu-* (IEW, 1959, s. 1151; de Vaan, 2008, s. 666).

Świadectwo J. i H. Maleckich pozwala stwierdzić z pełną odpowiedzialnością, że już w XVI w. dokonała się w języku jaćwięskim (lub przynajmniej w niektórych jego gwarach) depalatalizacja sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym *w-* (Witczak, 1989, s. 342). Niektórzy badacze (zob. Orel, Helimskij, 1987, s. 129) zakładają pradawną chronologię owego procesu fonetycznego. Za taką możliwością przemawia kolejne ważne świadectwo, bazujące na zachowanym materiale onomastycznym.

Czwarty przykład rejestrujący depalatalizację sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym *w-* pojawia się w nazewnictwie północnego Mazowsza.

3.4. Nazwa wodna *Wingra ‘kręta, wijąca się [rzeka]’ > jaćw. *Wungra > stpol. *Wągra* (1426 *Wangra*), pol. *Węgra*, w formie zdrobniałej *Węgierka*. Litewscy onomaści (Peteraitis, 1992, s. 181–182; Vanagas, 1981a, s. 385–385; 1981b, s. 63) przytaczają liczne pokrewne hydronimy, poświadczone na obszarze Litwy, np.: *Vingra* f. ‘kręta, wijąca się’ – nazwa dwóch rzek, *Vingrė* — nazwa rzeki, *Vĩngrė* — nazwa dwóch rzek, *Vĩngris* — nazwa pięciu cieków itd.

Uwzględniając aspekty fonologiczne, możemy z dużym prawdopodobieństwem założyć, że nazwa wodna *Węgra*, poświadczona od początku drugiego ćwierćwiecza XV stulecia, została przejęta przez Mazowszan z języka jaćwięskiego. Bez wątplenia zapożyczenie nastąpiło w wiekach średnich (przed XV w.), choć nie potrafimy z braku dokumentacji źródłowej sprecyzować czasu, w którym ono nastąpiło. Teoretycznie możemy zakładać trzy ewentualności:

- nazwę wodną zapożyczone w bardzo wczesnym okresie (przed powstaniem monarchii piastowskiej);
- nazwę wodną (i miejscową) przejęto w dobie intensywnych kontaktów polsko-jaćwięskich (X–XIII w.);
- nazwa wodna i miejscowa pojawiły się po ostatecznej klęsce Jaćwięgów w 1283 r., kiedy to ludność jaćwięska poszukiwała nowych siedzib na obszarze Litwy, Rusi i Mazowsza.

Ponieważ rzeka i miejscowość *Węgra* są położone na Mazowszu Mławskim i znajdują się w dość znacznej odległości (około 100 km) od obszaru plemiennego historycznych Jaćwiegów, należałoby przypuszczać, że nazwa wodna (i miejscowa) *Węgra* zawdzięcza swe pochodzenie uchodźcom jaćwieskim, którzy przesiedlili się na teren Mazowsza w obawie przed łupieżczymi wyprawami Zakonu Krzyżackiego. Nazwa wodna (i pośrednio miejscowa) świadczyłaby zatem o wtórnym osadnictwie Jaćwiegów, którzy pod koniec XIII w. zostali przez najazdy krzyżackie zmuszeni do opuszczenia ojcowizny. Nie ulega wątpliwości, że pewna ich część przybyła na pobliskie Mazowsze. Przyjawszy zwierzchnictwo i patronat książąt mazowieckich, emigranci jaćwiescy otrzymali do skolonizowania nowe tereny (w danym przypadku — nad krętą i meandrującą rzeką).

Nie można jednak wykluczać alternatywnej możliwości, że znaczny obszar północnego Mazowsza był niegdyś zasiedlony przez ludność zachodniobałtycką (w tym jaćwieską). Następnie (jeszcze przed połową X w.) obszar ten uległ sławizacji. W takim przypadku nazwa *Węgra* (o przekonującej genezie bałtyckiej³) byłaby pozostałością onimiczną, pokazującą pradawny zasięg jaćwieskiego osadnictwa.

W podsumowaniu powyższych rozważań warto podkreślić, że dwie niebagatelne przesłanki wskazują jednoznacznie na jaćwieski charakter nazwy wodnej *Węgra* (dawniej *Wagra*). Są to:

— przesłanka geograficzna — rzeka płynie na terytorium północnego Mazowsza, tj. na takim obszarze, gdzie dochodziło do intensywnych kontaktów bałtycko-słowiańskich zarówno w dobie przedhistorycznej, jak i historycznej;

— przesłanka fonologiczna — wymarły język jaćwieski jest jedynym idiomem bałtyckim dokumentującym regularną depalatalizację sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym *w-*. Nazwa wodna *Węgra* sprowadza się osta-

³ Warto w tym miejscu odnotować inne (być może etymologicznie pokrewne) nazwy geograficzne z terenu Polski północnej, które zostały zapożyczone od ludności zachodniobałtyckiej, na co zwrócił mi uwagę jeden z anonimowych recenzentów. Etymologiczna analiza tych nazw własnych nie wspomaga jednak objaśnienia hydronimu i oikonimu *Węgra*. Przykładowo: niem. *Angerapp*, pol. *Węgorapa*, lewy dopływ Pregoty, ma poświadczenia od XIV w. (1326 *Wangrapia*, *Wengrapia*; 1341 *Angerapie*). Nazwa rzeki sprowadza się ostatecznie albo do archetypu stprus. **Wangr-apē*, albo do **Angur-apē* (Biolik, 1987, s. 243–244; 1996, s. 209–211; Gerullis, 1922, s. 195). W pierwszym przypadku można objaśniać staropruską nazwę wodną jako 'krętą rzekę' (por. apelatyw stprus. *ape* 'rzeka', obecny w drugim komponencie złożenia), ale zapisy źródłowe wyjątkowo potwierdzają nagłosową spółgłoskę *w-*, co sprawia, że alternatywa etymologiczna 'rzeka obfitująca w węgorze' (względnie 'wężowa/węgorzowata rzeka') wydaje się bardziej uzasadniona. Nazwa miejscowa *Węgorzyty*, osada koło Bartoszyc, mająca piętnastowieczną atestację (1427 *Wangeriten*), nie wiąże się z kolei bliżej ani z analizowaną osadą *Węgra* ani z rdzeniem bałt. **weng-* 'wić się, kreć się', gdyż jest zapewne motywowana apelatywem stprus. *wangus* 'dąbrowa' (Gerullis, 1922, s. 194; Przybytek, 1993, s. 323). Bałtyckiego pochodzenia może też być nazwa miejscowa *Węgrzy* koło Sztumu (zapisy źródłowe: 1551 *Wenger*, 1565 do *Wagra*).

tecnie do zachodniobałtyckiej formy **wungrā*, która jest lokalnym (jaćwieskim) kontynuantem bałt. **wingrā* ‘kręta, wijąca się [rzeka]’.

4. KONKLUZJE

— Etymologia bałtycka, przypisana nazwie wodnej *Węgra* (< bałt. **wingrā* f. ‘kręta, wijąca się [rzeka]’), jest wysoce racjonalna i w pełni zgadza się z charakterem rzeki.

— Bałtycka geneza nazwy wodnej zakłada odosobnioną, lecz regularną zmianę fonologiczną **wingrā* > **wungrā*. Do tej ostatniej formy sprowadza się forma stpol. *Wagra* (1426 *Wangra*), później *Węgra*.

— Nazwa wodna rejestruje depalatalizację sonantów miękkich w pozycji po fonemie labialnym **w-*, co jest — jak pokazują trzy przytoczone wyżej przykłady (3.1.–3.3.) — zjawiskiem ograniczonym do wymarłego języka jaćwieskiego.

— Jaćwieską depalatalizację palatalnych sonantów w pozycji po **w-* potwierdzają trzy źródła o niezależnym charakterze: dawna onimia jaćwieska (zachowana w polskich, niemieckich i litewskich nazwach własnych, głównie wodnych); leksyka jaćwieska zarejestrowana w szesnastowiecznej relacji J. i H. Maleckich oraz bałtyckie glosy utrwalone w kopii zatytułowanej „Pogańskie gwary z Narewu” (PGN) i zgodnie uznane przez pierwszego jej edytora Z. Zinkevičiusa oraz wielu innych interpretatorów za słowa jaćwieskie.

— Trzy niezależne źródła zgodnie dokumentujące zjawisko depalatalizacji sonantów miękkich w pozycji po spółgłosce labialnej **w-* potwierdzają słuszność badawczej hipotezy Z. Zinkevičiusa, że tzw. słowniczek Zinowa zawiera jaćwieskie odpowiedniki polskich wyrazów.

ŹRÓDŁA

- AKH X — Materiały do dziejów kollegiaty pułtuskiej 1449–1601. Wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski. Akta Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności. T. X. Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1916.
- HW — Hydronimia Wisły. Cz. 1: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym. Red. P. Zwoliński. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965.
- LuMaz I–II — Lustracja województwa mazowieckiego 1565. Wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka. T. I–II. Warszawa: PWN, 1967–1971.
- MKsM I–II — Metryka księstwa mazowieckiego z XV–XVI w. T. I–II. Pomniki Prawa, wyd. Warszawskie Archiwum Główne. T. V–VI. Warszawa: P. Laskauer, 1918–1930.
- MMAH XVIII — Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. Vol. III/1: Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Plocensis, Wladislaviensis et Gnezniensis (1422–1533). Ed. B. Ulanowski. Monumenta mediaevi historica XVIII. Kraków: AU, 1908.

- MRP V-1 — *Matricularum Regni Polonorum summaria*. Ed. T. Wierzbowski. T. V, cz. 1. Warszawa: Typis Officinae C. Kowalewski, 1919.
- PGN — Pogańskie gwary z Narewu, inaczej Słownik polsko-jaćwieski a. Słownik Zinowa. [Rękopiśmienna kopia utraconego dokumentu, wyd. i skomentowana przez Z. Zinkevičiusa; zob. Zinkavičius, 1984, s. 3–29; Zinkevičius, 1985, s. 61–82, 184–194; 1992, s. 99–133].
- SG XIII — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. XIII. Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1893.
- SSNO II — Słownik staropolskich nazw osobowych. Red. W. Taszycki. T. II. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- Tab II — *Tabella Miast, Wsi, Osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności*. T. II. Warszawa: Drukarnia Łątkiewicza, 1827.
- Zakr II — *Księga ziemską zakroczymską drugą 1434–1437*. Wyd. K. Tymieniecki. Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. T. III. Warszawa: TNW, 1920.
- ŹDz XVI — *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. T. V: Mazowsze. Źródła dziejowe. T. XVI. Wyd. A. Pawiński. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895.

LITERATURA

- Babik, Z. (2001). Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Bajerowa, I. (1957). Polskie nazwy miejscowe typu *Dębe, Orlo*. *Onomastica*, III, s. 1–42, 293–323.
- Bednarczyk, L. (1999). *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Edukacja”.
- Białuński, G. (2006). Stan badań historycznych nad dziejami Prusów po 1945 roku. *Pruthenia*, 1, s. 41–78.
- Bioliński, M. (1987). *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*. Olsztyn: Wyd. WSP w Olsztynie.
- Bioliński, M. (1996). *Die Namen der fließenden Gewässer im Flußgebiet des Pregel (Nazwy wód płynących dorzecza Pregoly)*. *Hydronymia Europaea*, 11. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill.
- Dobrosielska, A. (2010). Uwagi o udziale Jaćwiegów w kolonizacji krzyżackiej. *Pruthenia*, 5, s. 113–131.
- Fraenkel, E. (1965). *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg–Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag–Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gerullis, G. (1922). *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter.
- Giełżyński, W. (2001). Jaćwiegi są wśród nas. Warszawa: Iskry.
- IEW — J. Pokorny (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern–München: Francke Verlag.
- Jurkowski, M. (1999). Jaćwieski (jadźwiński) język. W: K. Polański (red.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 267.
- Kalėda, A., Kalėdiene, B., Niedzviecka, M. (1991). *Lietuvių-lenkų kalbų žodynas/Słownik litewsko-polski*. Vilnius: „Mokslas”.
- Kamiński, A. (1953). *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

- Karulis, K. (1987). K jadvāžskomu slovariku. W: V. V. Ivanov (red.), *Balto-slavānskie issledovaniā 1985*. Moskva: „Nauka”, s. 134–140.
- Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. T. II: P–Ž. Rīga: „Avuots”.
- Mažiulis, V. (1997). *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. IV: R–Z. Vilnius: „Mokslas”.
- Nalepa, J. (1964). *Jaćwięgowie — nazwa i lokalizacja*. *Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego*, 2. Białystok–Warszawa: Białostockie Towarzystwo Naukowe–PWN.
- Ochmański, J. (1970). *Nazwa Jaćwięgów*. W: J. Bardach (red.), *Europa — Słowiańszczyzna — Polska*. *Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, s. 197–205.
- Okulicz-Kozaryn, L. (1983). *Życie codzienne Prusów i Jaćwięgów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*. Warszawa: PIW.
- Orel, V. È., Helimskij, E. A. (1987). *Nablūdeniā nad baltijskim jazykom pol’sko-jadvāžsko-go slovarika*. W: V. V. Ivanov (red.), *Balto-slavānskie issledovaniā 1985*. Moskva: „Nauka”, s. 121–134.
- Peteraitis, V. (1992). *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais/Lithuania Minor and Tvanksta in Proto-Baltic, Proto-Lithuanian and Prussian Lithuanian Times*. Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidykla.
- Polański, K. (red.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wyd. 2 popr. i uzupełn. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Popowska-Taborska, H. (1990). *Analiza polskich zapisów w tak zwanym Słowniczku Zinowa*. W: M. Kondratiuk (red.), *Balto-słowiańskie związki językowe*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 299–307.
- Popowska-Taborska, H. (2010). *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Przybytek, R. (1993). *Ortsnamen baltischen Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*. *Hydronymia Europaea, Sonderband*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rix, H. (red.). (2001). *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*. Zweite, erweiterte und verbesserte Aufl. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wyd. Uniwersytetu Wileńskiego.
- Sudnik, T. M. (1987). *Zamečaniā k pol’sko-jadvāžskomu slovariku*. W: V. V. Ivanov (red.), *Balto-slavānskie issledovaniā 1985*. Moskva: „Nauka”, s. 140–142.
- Trautmann, R. (1923). *Baltisch-slavisches Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vaan de, M. (2008). *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden–Boston: Brill.
- Vanagas, A. (1981a). *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas/Etymologisches Wörterbuch der litauischen Hydronyme*. Vilnius: „Mokslas”.
- Vanagas, A. (1981b). *Lietuvių onomastikos tyrinėjimai*. Vilnius: „Mokslas”.
- Witczak, K. T. (1989). *Wurszajtis — jaćwięski kapłan-ofiarnik. Przyczynek do identyfikacji „gwar pogańskich z Narewu”*. *Acta Baltico-Slavica*, 20, s. 339–342.
- Wyszkowski, A. (1985). *O Jaćwięgach słów kilka*. *Jantarowe Szlaki*, 28 (4), s. 9–10.
- Zierhoffer, K. (1957). *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. *Prace Onomastyczne*, 3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zinkāvičūs, Z. (1984). *Pol’sko-jadvāžskij slovarik?* W: V. V. Ivanov (red.), *Balto-slavānskie issledovaniā 1983*. Moskva: „Nauka”, s. 3–29.

- Zinkevičius, Z. (1985). Lenkų-Jotvingių žodynėlis? *Baltistica*, 21 (1), s. 61–82; 21 (2), s. 184–194 [wersja litewska pracy: Zinkavičius, 1984].
- Zinkevičius, Z. (1992). A Polish-Yatvingian Vocabulary? *Linguistic and Oriental Studies from Poznań*, 1, s. 99–133.

SUMMARY

WĘGRA — A FORMER YATVINGIAN HYDRONYM

The article deals with a Baltic etymology of the river name and place name *Węgra*, earlier *Wągra* (Northern Mazovia). It is suggested that the hydronym in question derives from Yatvingian **Wungrā* and Baltic **Wingrā* f. 'winding, tortuous, crooked [river]'. Yatvingian is the only Baltic language showing the depalatalization of palatalized syllabic resonants at an early period. Three examples of such an exclusive phonological process are carefully reviewed. Two glosses exemplifying the sound change are found in the so-called Polish-Yatvingian dictionary (PYD), also known as Zinov's dictionary: Yatv. *wulkf* 'wolf' (PYD 25) < Balt. **wilkas*, cf. Lithuanian *vilkas*, Latvian *vilks*, OPrus. *wilkis* 'id.'; Yatv. *wuld* 'to want' (PYD 3) < Balt. **wiltēi*, cf. Lith. *viltis* 'to hope', Latv. *vilt* 'to cheat, swindle, delude'. The third instance, Yatv. *wurszajtis* 'an aged priest offering a goat' (cf. Lith. *viršaitis* 'village-mayor, village-chief, elder in a village', Latv. *virsaitis* 'village-mayor'), is mentioned in the 16th century AD in Jan and Hieronim Malecki's testimony on the Sudovians (i.e. Yatvingians) inhabiting the Sambia Peninsula.

Key words: Yatvingians, Yatvingian language, Yatvingian onomastics, Baltic hydronymy, Polish-Yatvingian dictionary, depalatalization of palatal resonants